

УДК 347.415

СУБРОГАЦІЯ ПРАВ КРЕДИТОРА ТРЕТІЙ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА КОРОЛІВСТВА ІСПАНІЯ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Макаренко Людмила Петрівна
студентка юридичного факультету
(Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню правової природи механізму суброгації прав кредитора третій особі. Визначено стан дослідженості поняття «суброгація» та проведено розмежування суброгації прав кредитора третій особі від деяких інших суміжних правових категорій, зокрема делегації та інтерцесії. Також у статті визначено основні відмінності суброгації прав кредитора третій особі від передоручення виконання обов'язку боржника третьою особою. Визначено, що суброгація прав кредитора третій особі є різновидом правонаступництва права вимоги. Охарактеризовано основні умови переходу прав кредитора до третьої особи в порядку суброгації за законодавством України та Королівства Іспанія. На основі порівняльно-правового аналізу доведено, що український та іспанський законодавці закладають різні підходи до застосування суброгації прав кредитора третій особі. Доведено, що у вітчизняному цивільному законодавстві суброгація прав кредитора третій особі є способом захисту її цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, який може бути застосований лише за сукупною наявністю певних обставин, а також не лише за відсутності згоди на це боржника, але і у разі його заборони. Натомість, за результатами дослідження цивільного законодавства Королівства Іспанія визначено, що правомірність виконання обов'язку третьою особою не залежить від волі боржника і причин, які змушують третю особу взяти на себе виконання зобов'язання. З'ясовано, що за цивільним законодавством Королівства Іспанія, необхідною умовою заміни кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації необхідна згода боржника для виконання обов'язку третьою особою. На основі порівняльно-правового аналізу запропоновано деякі шляхи удосконалення цивільного законодавства України в частині виконання зобов'язань третьою особою з подальшою суброгацією прав кредитора.

Ключові слова: виконання зобов'язання третьою особою, суброгація, кредитор, боржник, інша особа, третя особа, перехід прав кредитора.

SUBROGATION OF CREDITOR'S RIGHTS TO THE THIRD PARTY UNDER THE LAW OF UKRAINE AND THE KINGDOM OF SPAIN (COMPARATIVE AND LEGAL ASPECTS)

Makarenko Lyudmyla Petrivna,
student of law faculty
(IPE of Taras Shevchenko National
University, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of the legal nature of the mechanism of subrogation of creditor rights to a third party. The state of research of the concept "subrogation" is determined and the distinction between subrogation of creditor rights to a third party from some

other related legal categories, in particular delegation and intercession, has been made. Also, the article outlines the main differences between the subrogation of the creditor's rights to the third party from the reassignment of the execution of the debtor's duty by a third party. It has been determined that the subrogation of the creditor's rights to a third party is a form of legal succession of the rights. The main conditions for transferring the rights of a creditor to a third party in the order of subrogation according to the legislation of Ukraine and the Kingdom of Spain are described. On the basis of a comparative legal analysis, it has been proved that Ukrainian and Spanish legislators put forward different approaches to the application of subrogation of creditor rights to a third party. It is proved that in the national civil law the subrogation of the creditor's rights to a third party is a way of protecting its civil rights and interests, which can be applied only in the total presence of certain circumstances, and also not only in the absence of agreement of the debtor, but also in the case of his prohibition. Instead, according to the results of the study of civil law of the Kingdom of Spain, it has been determined that the lawfulness of the performance of a third party's duty does not depend on the will of the debtor and the reasons which make the third party fulfill the obligation. It is found that under the civil law of the Kingdom of Spain, the necessary condition for the replacement of a creditor in an obligation with subrogation is the agreement of the debtor to fulfill the obligation by the third party. On the basis of comparative legal analysis, some ways of improving the civil law of Ukraine in terms of fulfilling obligations of a third party with subsequent subrogation of the rights of the creditor are proposed.

Key words: fulfillment of an obligation by the third party, subrogation, creditor, debtor, other person, third person (party), transfer of creditor rights.

Сучасний етап розвитку приватноправових відносин надає змогу одному суб'єкту одночасно перебувати в зобов'язальних відносинах із багатьма іншими суб'єктами. Як наслідок, майнові інтереси однієї особи можуть залежати від іншої, своєчасного та належного виконання нею своїх зобов'язань. У таких ситуаціях цивільне законодавство передбачає змогу іншій особі виконати обов'язок боржника та задовольнити вимоги кредитора без оформлення для цього з боржником договірних відносин.

Хоча й участь третіх осіб у зобов'язанні законодавчо закріплена, на практиці питання щодо їх ролі та правових наслідків виконання ними зобов'язань все ще залишаються дискусійними, що свідчить про актуальність теми дослідження. У цьому значенні практичний та теоретичний інтерес становлять особливості виконання обов'язку боржника третьою особою та правових наслідків такого виконання, зокрема переходу прав кредитора (суброгації), за законодавством України та окремих країн ЄС, зокрема Іспанії.

Питанню виконання зобов'язання третіми особами та правових наслідків такого виконання частково присвячені праці М.М. Агаркова, Т.В. Боднар, М.І. Брагінського, І.В. Жилінкової, О.Є. Самбір, В.М. Сломи та інші.

Мета статті полягає у здійсненні порівняльно-правового аналізу виконання обов'язку боржника третьою особою з переходом до неї прав кредитора за законодавством України та Іспанії, формуванні на основі результатів порівняльно-правового аналізу пропозицій удосконалення законодавства України в частині регулювання зазначених питань.

Одним з основних принципів належного виконання зобов'язання в цивільному праві є його виконання належними сторонами – боржником та кредитором [5, с. 45]. Проте на практиці досить поширеною стає ситуація, коли замість боржника обов'язок, зокрема грошове зобов'язання, виконує третя особа.

Така можливість виконання обов'язку третьою особою нормативно закріплена в ч. 3 ст. 528 ЦК України, відповідно до якої інша особа може задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника у разі небезпеки втратити право на майно боржника (право оренди, пра-

во застави тощо) внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно. У цьому разі до іншої особи переходять права кредитора у зобов'язанні і застосовуються положення ст.ст. 512–519 цього Кодексу [1]. Особливість цієї норми, як зазначає науковець О.Є. Самбір, полягає в тому, що зобов'язальні відносини ускладнюються наявністю третьої особи, яка може виконати обов'язок боржника перед кредитором, а також те, що наслідком такого виконання буде перехід до неї прав кредитора [9, с. 191–192]. Тобто виконання обов'язку боржника іншою особою тягне за собою заміну кредитора в зобов'язанні у порядку суброгації. Доречно зауважити, що тут законодавець оперує поняттям «інша особа», яка в контексті ст. 528 ЦК України має розумітися як «третья особа» стосовно кредитора та боржника, оскільки в науковій доктрині саме треті особи належать до всіх інших учасників цивільного обороту та не є сторонами первісного правовідношення, однак вони перебувають у певних відносинах з однією з таких сторін [5, с. 48; 7]. Тож, у нашому дослідженні поняття «інша особа» та «третья особа» ми вважаємо тотожними.

Хоча в законодавстві України термін «суброгація» зустрічається лише в Кодексі торговельного мореплавства (ст. 269), такий правовий механізм переходу прав в зобов'язанні, який відображає сутність суброгації, законодавчо закріплений і в ЦК України, а саме закладений у ст.ст. 512, 528, 556 та 993 ЦК України [1; 2].

У сучасній цивілістичній доктрині під суброгацією прав кредитора розуміють один із випадків недоговорної заміни кредитора в зобов'язанні [11, с. 124]. Зокрема, науковці Н.Ю. Голубева та О.О. Кот зазначають, що суброгацією є виконання зобов'язання за боржника третьою особою із вступом зазначеної особи у права кредитора [4, с. 469; 6, с. 20]. Суброгація зумовлена виконанням зобов'язання третьою особою, з особливим характером правових наслідків – задоволення вимог кредитора з одночасним переходом прав кредитора за зобов'язанням до третьої особи [8, с. 347]. Такий характер платежу третьої особи визначається тим, що він не є виконанням обов'язку за боржника, а здійснюється у власному інтересі третьої особи і є реалізацією її права. Оскільки, в іншому разі, буде йтися про передоручення виконання зобов'язання, закріплене, зокрема, в ч. 1 ст. 528 ЦК, коли, зберігаючи свій правовий статус, боржник покладає на третю особу тільки обов'язок виконати фактичні дії [7]. Варто також зазначити, що покладення виконання обов'язку на третю особу може мати місце лише у разі укладення між ними договору [8, с. 347]. Таким чином, можемо дійти висновку, що правова сутність інституту суброгації полягає в подвійній правовій природі: вона одночасно є конструкцією позадоговірної заміни кредитора в зобов'язанні та опосередковує право зворотної вимоги, тобто є різновидом правонаступництва права вимоги.

Насамперед, суброгацію прав кредитора варто відмежовувати від інших правових конструкцій, які передбачають заміну сторони в зобов'язанні, зокрема від делегації та інтерцесії. Щодо останньої, то в окремих наукових працях виконання обов'язку боржника іншою особою у разі небезпеки втрати право на майно боржника взагалі розглядається одночасно як випадок інтерцесії та суброгації [9, с. 193]. Такий підхід є досить суперечливим, з огляду на те, що у разі інтерцесії заміна боржника відбувається в результаті договору, за яким новий боржник зобов'язується перед кредитором виконати зобов'язання, тоді як кредитор, своєю чергою, зобов'язується звільнити від обов'язку виконання зобов'язання первісного кредитора [9, с. 193]. Доречно з цього приводу зазначають науковці І.В. Жилінкова та Самбір: між особою, яка виконує чужий обов'язок, та кредитором немає договору, а тому між ними не виникає зв'язності щодо виконання чужого обов'язку. Оскільки між третьою особою та кредитором відсутній договір, який пов'язує третю особу чужим боргом, то немає й інтерцесії [11, с. 130].

У разі заміни боржника у порядку переведення боргу (делегація) на нового боржника первісний боржник вибуває із зобов'язання. При чому для заміни боржника

необхідна письмова згода кредитора, оскільки для останнього важливим фактором буде платоспроможність нового боржника [6, с. 28]. Отже, очевидною відмінністю суброгації від делегації та інтерцесії є її підстава, якою виступає не договір, а фактичне виконання третьою особою обов'язку боржника.

З огляду на зміст ч. 3 ст. 528 ЦК України стає зрозуміло, що законодавець встановлює умови, за сукупною наявності яких третя особа вправі виконати обов'язок боржника без оформлення для цього із ним договірних відносин та з набуттям прав кредитора. Зауважимо, обсяг прав, що переходять до іншої особи, залежить від обсягу виконаного нею зобов'язання за боржника [6]. Тож, не кожне виконання обов'язку боржника іншою особою матиме правовим наслідком перехід прав кредитора в порядку суброгації.

Для виконання іншою особою обов'язку боржника необхідна наявність таких підстав: по-перше, це перебування іншої особи у відносинах із боржником та, по-друге, це існування небезпеки втратити права на майно боржника (право оренди, право застави тощо) внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно. Під перебуванням іншої особи у відносинах із боржником мається на увазі існування в третій особі права щодо майна боржника. До таких прав належать ті права, що існують як у речових, так і в зобов'язальних відносинах (право оренди, право застави, суперфіції тощо) [7]. Проте існування такого права в третій особі ще не дозволяє їй автоматично виконувати обов'язок боржника. Для виконання обов'язку іншою особою має існувати «небезпека втрати права на майно», яке в контексті звернення стягнення дає змогу припустити, що йдеться про припинення прав іншої особи на майно боржника. Проте незрозуміло, що мав на увазі законодавець, наводячи в переліку прав іншої особи право оренди, адже звернення стягнення не є первісним способом набуття права власності, який би припиняв всі попередні права. Так, у разі зміни власника речі, переданої у найм, до нового власника переходять права та обов'язки наймодавця (ч. 1 ст. 770 ЦК). Тому можна зробити висновок, що навіть звернення стягнення на майно боржника не завжди тягне за собою небезпеку втрати права іншої особи на це майно.

Не може не привертати увагу імперативно закріплена змога третьої особи виконати обов'язок боржника без його згоди. Правова природа виконання обов'язку боржника без його згоди є предметом наукової дискусії.

Так, одні науковці стверджують, що змога іншої особи виконати обов'язок боржника є нічим іншим, як змогою захисту їх прав, якщо прострочене боржником зобов'язання може мати негативний вплив на їхні права. Інша позиція ґрунтується на твердженні, що можливість виконання обов'язку іншою особою є секундарним правом третьої особи, яке здійснюється в окремому правовідношенні з кредитором [9, с. 194]. Проте не можемо не погодитись із думкою, що за своєю суттю виконання третьою особою обов'язку боржника є способом захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, який може бути використаний не лише за відсутності згоди на це боржника, але і у разі його заборони.

Таким чином, виконання обов'язку іншою особою без згоди боржника, за законодавством України, має винятковий характер і може відбуватися тільки за підстав, вказаних у ч. 3 ст. 528 ЦК. Ці підстави не можуть піддаватися розширювальному тлумаченню. Такий висновок зумовлений тим, що правовим наслідком виконання зобов'язання третьою особою виступає заміна кредитора, оскільки до особи, яка виконала зобов'язання за боржника, переходять права кредитора у зобов'язанні.

Правовий механізм переходу прав кредитора в порядку суброгації внаслідок виконання обов'язку боржника іншою особою, набув широкого застосування й в інших правових системах, зокрема в Іспанії. Хоча, наскільки нам відомо, іспанське цивільне законодавство також не закріплює на законодавчому рівні поняття «суброгація».

Так, цивільне законодавство Королівства Іспанія передбачає виконання обов'язку боржника іншою особою, проте вказує на можливість такого виконання будь-якою особою. Така можливість закріплена в ст. 1158 Цивільного кодексу Іспанії (далі – ЦК Іспанії), в якій зазначено, що будь-яка особа може здійснити платіж, незалежно від того, чи вона зацікавлена у виконанні зобов'язання, та незалежно від того, чи боржник знає і схвалює, чи навіть йому не відомо про таке виконання [12]. Тобто правомірність виконання обов'язку третьою особою не залежить від волі боржника і причин, які змушують третю особу взяти на себе виконання зобов'язання. Виключенням із цього правила є лише зобов'язання, виконання якого пов'язане з особою-боржником [14, с. 428].

Обґрунтування того, що виконання обов'язку третьою особою, яка юридично не пов'язана із зобов'язанням, чи не має інтересу у його виконанні, є правомірним, оскільки презюмується, що кредитору байдуже, хто виконує обов'язок, якщо його вимоги задоволені [14, с. 428]. Третя особа, відповідно до ст. 1158 ЦК Іспанії, може виконати обов'язок навіть тоді, коли і боржник, і кредитор заперечують проти такого виконання.

Хоча ст. 1158 ЦК Іспанії не встановлює обмежень для третьої особи виконати обов'язок замість боржника, проте правові наслідки такого виконання можуть бути зовсім різними. Так, у разі виконання обов'язку боржника третьою особою, коли боржнику про це відомо і він не заперечує проти такого виконання, дозволяє третій особі вимагати від боржника відшкодування понесених витрат [13; 14, с. 429]. За такого виконання до третьої особи також переходять права кредитора в порядку суброгації (ч. 2 ст. 1158 ЦК Іспанії) [12]. Тобто відбувається заміна кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації.

Натомість ст. 1159 ЦК Іспанії зазначає, що до особи, яка виконала обов'язок боржника без його відома, не переходять права кредитора [12]. Таким чином, суброгація прав кредитора не відбувається. Можемо припустити, що таким чином іспанський законодавець захищає права та інтереси боржника, оскільки не зрозуміло, в якому правовому становищі може опинитись боржник перед новим кредитором. Крім того, як за вітчизняним, так і за іспанським законодавством, основоположною засадою приватноправового регулювання є свобода договору, за якою сторони є вільними у виборі контрагента [1; 5; 12].

За ч. 3 ст. 1158 ЦК Іспанії, якщо третя особа виконує обов'язок проти волі боржника, третя особа має право вимагати лише відшкодування фактично понесених витрат [12]. Таким чином, правові наслідки виконання зобов'язання іншою особою залежатимуть від волі та ставлення боржника до такого виконання, і лише за його згоди виконати обов'язок третьою особою до неї переходять права кредитора в порядку суброгації. Тобто обов'язковою умовою для суброгації прав кредитора за цивільним законодавством Іспанії є його згода на таке виконання.

Отже, хоча суброгація прав кредитора до третьої особи законодавчо не закріплена ані в українському, ані в іспанському законодавстві, її правовий механізм закладений у законодавствах обох країн. Якщо для виконання обов'язку боржника третьою особою та переходу до неї прав кредитора в порядку суброгації за українським законодавством необхідна в сукупності наявність певних обставин (1) необхідність перебувати у відносинах із боржником; 2) наявність небезпеки втрати права на майно третьою особою; 3) така небезпека виникає внаслідок звернення стягнення на це майно), за законодавством Іспанії, змога виконати обов'язок боржника третьою особою не є обмеженою. Для суброгації прав кредитора до третьої особи необхідне лише схвалення боржником на таке виконання третьою особою. Наявність імперативно встановлених умов можливості виконати обов'язок за боржника, з одного боку, захищають законні

права та інтереси третьої особи, але з іншого – суттєво обмежують цивільно-правовий оборот. Тому українському законодавцю доцільно розглянути іспанську модель виконання обов'язку іншою особою з переходом прав у порядку суброгації. Також для усунення неоднозначного тлумачення ч. 3 ст. 528 ЦК України, її доречно доповнити положенням про обов'язок кредитора прийняти таке виконання третьою особою у разі небезпеки втрати нею права на майно боржника.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n2648>
2. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80>
3. Головачов Я.В. Підстави суброгації та реалізація суброгаційної вимоги. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9049/18.pdf.pdf?sequence=1&i>
4. Голюбева Н.Ю. Характеристика елементів зобов'язання. URL: <http://www.apdp.in.ua/v59/65.pdf>
5. Зобов'язальне право: теорія і практика / О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць та ін.; за ред. О.В. Дзери. К., 1998.
6. Кот О.О. Перехід прав кредитора до третіх осіб у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2002. 20 с.
7. Крат В.І. Глава 31 Виконання зобов'язання. Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 2. С. 34.
8. Михалюк О.В. Правове регулювання виконання зобов'язання третьою особою. URL: <http://www.apdp.in.ua/v64/49.pdf>.
9. Самбір О.Є. Суброгація прав кредитора третій особі. Університетські наукові записки. 2013. № 4. С. 191–198.
10. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. К.: Істина, 2003. 776 с.
11. Жилінкова І. Конструкції зміни боржника у цивільному зобов'язанні. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 1. С. 123–133.
12. El Código Civil de España de 24.07.1889. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?i>
13. Acuña Juan Andrés Orrego. Extinción de las obligaciones – teoría general de las obligaciones. URL: <http://www.laultimaratio.com/24-introduccion-al-derecho/>
14. Albaladejo García M.: «Comentario de los artículos 1254 a 1260 cc», Comentario del Código Civil, T.I. Ministerio de Justicia, 1991, págs. 428–442.